

UOT 343.1**HƏBS QƏTİMKAN TƏDBİRİNƏ DAİR HÜQUQİ
MÖVQELƏRİN SİSTEMİ**

M.S.QƏFƏROV
Bakı Dövlət Universiteti
msqafarov@mail.ru

Həbs qətimkan tədbirləri arasında ən ağırdır. Azadlıq hüququ başda olmaqla, həbsin tətbiqi təqsirləndirilən şəxs üçün ciddi hüquq məhdudiyyətləri nəzərdə tutur. Bu səbəbdən, həbsin tətbiqi zamanı insan hüquqlarının əsassız məhdudlaşdırılmaması üçün milli bə beynəlxalq qanunvericilik bir sıra qaydalar müəyyən edir. Bəzən təcrübədə həmin qaydaların şərh edilməsinə ehtiyac duyulur. Bu şərhlərin rəsmi orqanlar tərəfindən verilən sistemi hüquqi mövqeləri təşkil edir. Məqalədə həmin hüquqi mövqelərə sistemli şəkildə baxılır.

Açar sözlər: cinayət prosesi, həbs, qətimkan tədbiri, qaydalar, hüquqi mövqelər

I. Həbsin anlayışı

AR CPM-in 7.0.40-cı maddəsinə görə, həbs qətimkan tədbiri qismində CPM-də nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada təqsirləndirilən şəxsin azadlığını müvəqqəti məhdudlaşdırmaqla həbsdə saxlanılma yerində (istintaq təcridxanasında) saxlanılmasıdır. AR CPM-in 157.1-ci maddəsinə əsasən, təqsirsizlik prezumpsiyasına müvafiq olaraq şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə aidiyyəti sübut olunmadıqda, o, həbs oluna və ya zərurət olmadıqda həbsdə saxlanıla bilməz. Həbs qətimkan tədbiri qismində AR CPM-in 155.1-155.3-cü maddələrinin tələblərini nəzərə almaqla seçilə bilər. Məhkəmə qərarına əsasən həbs olunmuş şəxs müvəqqəti saxlama yerində 24 saatdan artıq saxlanıla bilməz və bu müddət keçənədək istintaq təcridxanasına keçirilməlidir. Həmin müddət istintaq təcridxanasına nəqliyyat vasitələri ilə daşınması müddətinə aid deyil.

Həbsdə saxlama müddətləri AR CPM-in 158.1-ci maddəsi ilə tənzim edilir. Təqsirləndirilən şəxsi həbsdə saxlama müddəti şəxsin tutulma zamanı faktiki həbsə alındığı andan, o, tutulmadıqda isə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə məhkəmə qərarının icra edildiyi andan hesablanır. Təqsirləndirilən şəxsi həbsdə saxlama müddətinə aşağıdakılar daxildir:

- tutulduğu və həbsdə saxlanıldığı müddət;
- ev dustaqlığında saxlanıldığı müddət;
- məhkəmənin qərarı əsasında prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi ilə tibb müəssisəsində stasionar ekspertizanın keçirilməsi və ya müvəqqəti xəstəliyi ilə əlaqədar saxlandığı müddət;
- Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarada tutulduğu andan Azərbaycan Respublikasının ərazisində cinayət prosesini həyata keçirən orqana təhvil verilənədək olan müddət.

Şəxsin həbsdə, ev dustaqlığında və tibb müəssisəsində saxlanıldığı bütün müddətlər toplanılmaqla bütövlükdə təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddətinə hesablanır. Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda həbsdə saxlama müddətinin axımı cinayət işinin məhkəməyə göndərildiyi, yaxud həbs və ya ev dustaqlığı qismində qətimkan tədbirinə xitam verildiyi gün dayandırılır.

Cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması müddəti birinci dəfə işin mürəkkəbliyi ilə əlaqədar, ikinci dəfə (təkrarən) işin müstəsna dərəcədə mürəkkəbliyi ilə əlaqədar və son dəfə cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraat zamanı toplanmış materialların həcminin böyüklüyü və ya təqsirləndirilən şəxslərin sayının çoxluğu işin istintaqını gecikdirdiyi və başqa formada çətinlik yaratdığı müstəsna hallarda qanunla müəyyən edilən müddətlərdən artıq olmayan müddətə məhkəmə tərəfindən uzadıla bilər.

II. Genezis məsələləri

Bir qətimkan tədbiri kimi – həbs, həm Az.SSR-in 1923-cü il tarixli, həm də 1961-ci il tarixli CPM-də nəzərdə tutulur və kifayət qədər müfəssəl şəkildə tənzim edilirdi. Az.SSR-in 1923-cü il tarixli CPM-in 141-ci maddəsində «həbsə alınma» qətimkan tədbirləri sisteminin elementi kimi təsbit edilmişdi. Həmin Məcəllənin 142-ci maddəsinə əsasən, qətimkan tədbirləri yalnız şübhəli şəxs müqəssir sifətilə işə cəlb edildikdən sonra tətbiq edilir və onun birinci dindirilməsindən sonra dəyişdirilə və ya ləğv edilə bilərdi. Müstəsna hallarda şübhəli şəxslər haqqında qətimkan tədbirləri onlara ittiham elan ediləndən qabaq da görülmə bilərdi. Belə hallarda ittiham qətimkan tədbirləri görülmə gündən etibarən on dörd gündən gec olmayaraq elan edilməli idi. Göstərilən müddətdə ittihamı elan etmək mümkün olmadıqda qətimkan tədbiri mütləq ləğv edilməli idi. Həbs növündə qətimkan tədbiri istintaq orqanları tərəfindən prokurorun icazəsi ilə icra olunurdu.

Az.SSR-in 1923-cü il tarixli CPM-in 155-157-ci maddələri bilavasitə həbs qətimkan tədbirinin hüquqi tənzimlənməsinə həsr edilmişdi. Həmin maddələrə əsasən, qətimkan tədbiri qismində həbsə almaq yalnız Cinayət Məcəlləsinə görə bir ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum edilmə şəklində ictimai müdafiə tədbirinin tətbiq edilməsinə səbəb olan cinayət əməlləri haqqındakı işlər üzrə, özü də müqəssirin istintaqdan, yaxud mühakimədən gizlənməsi və ya müqəssir sərbəst olduğu zaman həqiqətin üstünün açılmasına mane ola bilməsi qorxusu üçün müəyyən dəlillər olduqda, həmçinin qətimkan

tədbirini görən orqan müqəssiri sərbəst qala bilməyən ictimai təhlükəli hesab etdiyi işlər üzrə təyin edilə bilərdi. Müstəntiq və ya məhkəmə müqəssiri həbs etmək haqqındakı qərarla qətimkan tədbiri sifətilə həbs etmək tədbirinin seçilməsinə məhz hansı halların əsas olduğunu göstərməli idi. Xarici dövlətlərin konsulluq nümayəndələri qətimkan tədbiri sifətilə yalnız onlara qarşı Ali Məhkəmə, Mühüm işlər Xalq Məhkəməsi və Hərbi Tribunal mühakiməsinə aid olan əməllər haqqında məhkəmə təqibi başlandıqı hallarda həbs edilə bilərdilər. Qətimkan tədbiri kimi həbs etməyə bir aydan artıq olmayan müddətə, oğurluq və israfçılıq işləri üzrə isə on beş gündən artıq olmayan müddətə yol verilirdi. Bu müddət bir ayadək, oğurluq və israfçılıq haqqındakı işlər üzrə isə on beş günədək nəzarətədiçi prokurorun dəlilli qərarı üzrə uzadıla bilərdi. İbtidai istintaq aparılması məcburi olmayan işlər üzrə qətimkan tədbiri qismində həbs etməyə on beş gündən artıq olmayan müddətə yol verilirdi və bu müddət daha on beş gün nəzarətədiçi prokurorun dəlilli qərarı ilə uzadıla bilərdi.

Az.SSR-in 1961-ci il tarixli CPM-in 84-cü maddəsində «həbsə alma» qətimkan tədbirləri sisteminin elementi kimi təsbit edilmişdi. Həmin Məcəllənin 89-cu maddəsinə əsasən, qətimkan tədbiri sifəti ilə həbs etməyə yalnız məhkəmənin qərarı və ya prokurorun sanksiyası ilə və ancaq qanunla azadlıqdan məhrum etmə şəklində cəza nəzərdə tutulan işlər üzrə yol verilirdi.

Az.SSR CM-in 57-67-ci maddələrində, 68-ci maddəsinin ikinci hissəsində, 70-72, 74, 77-ci maddələrində, 78-ci maddəsinin birinci hissəsində, 79-82, 82-1-ci maddələrində, 83-cü maddəsinin ikinci və üçüncü hissələrində, 84-cü maddəsinin ikinci və üçüncü hissələrində, 85-ci maddəsinin üçüncü hissəsində, 86-cı maddəsinin 3-cü hissəsində, 88, 88-1-ci maddələrində, 91-ci maddəsinin ikinci və üçüncü hissələrində, 94, 95, 102, 109-cu maddələrində, 111-ci maddəsinin ikinci hissəsində, 113-cü maddəsinin ikinci hissəsində, 143-cü maddəsinin ikinci və üçüncü hissələrində və siyahısı qanunla müəyyən edilən bir sıra digər cinayətləri etməkdə ittiham edilən şəxslərə qarşı qətimkan tədbiri olaraq həbsə alma edilmiş cinayətin yalnız təhlükəli olması əsasına görə də tətbiq edilə bilərdi. Həbsə almaq haqqında qərarla və ya qərardadda bu qətimkan tədbirinin tətbiq olunmasına məhz hansı konkret halların əsas olduğu göstərilməli idi.

İbtidai istintaq zamanı həbsdə saxlama iki aydan artıq davam edə bilməzdi. Bu müddət yalnız işin xüsusilə mürəkkəb olmasına görə həbsə alınma günündən Naxçıvan MSSR prokuroru, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti prokuroru, hərbi dairə, hərbi donanma hərbi prokuroru tərəfindən üç aya qədər, Az.SSR Prokuroru və Baş hərbi prokuror tərəfindən isə altı aya qədər uzadıla bilərdi. Bundan artıq həbsdə saxlama müddəti yalnız müstəsna hallarda SSR Baş Prokuroru tərəfindən, üç aydan artıq olmayan müddətə, əlavə olaraq uzadıla bilərdi.

Həbsə alınan şəxsin nəzarətsiz qalan on altı yaşına qədər uşaqları, habelə ruhi xəstə olan həddi-bülüğa çatmamış uşaqları olduqda, təhqiqat, ibtidai istintaq orqanı və ya məhkəmə onları müvafiq şəxslərin və ya idarələrin

himayəsinə verməli və bu barədə həbsə alınan şəxsi xəbərdar etməli idilər. Həmin orqanlar müqəssiri həbsə alarkən onun əmlakı və ya mənzili baxımsız qaldıqda, mühafizəsi üçün tədbirlər görməli və bu barədə müqəssiri xəbərdar etməli idi.

Prokuror qətimkan tədbirinin seçilməsi, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi barədə təhqiqat aparan şəxsə və ya müstəntiqə yazılı formada təklif verə bilərdi, prokurorun belə göstərişi məcburi idi. Prokurorun göstərişi ilə seçilmiş qətimkan tədbirinin təhqiqat aparan şəxs və ya müstəntiq tərəfindən ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsinə yalnız prokurorun sanksiyası ilə yol verilirdi.

III. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnda həbs

Həbs, barəsində tətbiq edildiyi şəxsin məruz qaldığı məhrumiyyətlərin xarakteri və həcminə görə qətimkan tədbirlərinin ən ciddi və ən ağıridir. Bu qətimkan tədbiri AR Konstitusiyasının 28-ci, eləcə də, İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsi ilə bəyan edilmiş azadlıq hüququnun qanuni və əsaslı məhdudlaşdırılması vasitəsidir.

Cinayət mühakimə icraatının gedişatında ibtidai həbsin qanuniliyi və əsaslığı əlamətlərinin əhəmiyyəti həlledicidir. Hər bir azadlıqdan məhrum edilmə nəinki milli hüququn əsas prosessual normalarına müvafiq olmalı, həm də Konvensiyanın 5-ci maddəsinin məqsədlərinə cavab verməli, yəni insanı hakimiyyətin özbaşınalığından müdafiə etməlidir (İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Kurt Türkiyəyə qarşı məhkəmə işi* üzrə 28.05.1998-ci il tarixli Qərarı).

İbtidai həbs yalnız qanuni deyil, həm də zəruri və göstərilən hallarda əsaslı olmalıdır ... şəxsin cinayətin törədilməsində şübhəli olması, özü-özlüyündə, onun istintaq müddətində azadlıqdan məhrum edilməsinə haqq qazandırmır ... şəxs cəmiyyət üçün aşkar və ciddi təhlükə törədirsə və başqa tədbirlərlə bunun qarşısını almaq mümkün deyildirsə, inan həbsdə saxlanıla bilər ... həbsdə saxlama qaçışın, şahidlərə təsir etmənin, yeni cinayət törədilməsinin qarşısını almaq üçün zəruri hesab edilə bilər (İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Van Alpen Hollandiyaya qarşı məhkəmə işi* üzrə 23.07.1990-cı il tarixli Qərarı).

Şəxsi azadlıqdan məhrum etmək üçün onun hüquq pozuntusu törətməsinə əsaslı şübhələr olmalıdır. Yalnız belə hallarda azadlıqdan məhrum etmə kifayət qədər əsaslandırılmış və qanuni hesab olunur. Hər bir şübhə obyektiv olaraq şübhə edilən şəxslə güman edilən cinayət arasında əlaqəni fakt və məlumatlara əsaslandırılmış olduqda əsaslı hesab oluna bilər. Əsaslı şübhə yalnız şəxsin əvvəllər hər hansı bir hüquq pozuntusu törətməsinə əsaslanma bilməz ... şəxsə münasibətdə şübhə onun həmin dövrdə şübhələndiyi əməllə əlaqədar olmalıdır (İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Foks, Kempbell və Xartli Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işi* üzrə 30.08.1990-cı il tarixli Qərarı).

İbtidai həbsin müddətləri uzun olmamalıdır. Uzun sürən ibtidai həbsə o zaman haqq qazandırmaq olar ki, cəmiyyətin maraqlarına riayət edilməsinin zəruri olmasının konkret əlamətləri mövcud olsun, çünki bu, təqsirsizlik prezumpsiyasına baxmayaraq, şəxsiyyətin hüququna hörmət qaydası üzərində üçtönlük təşkil edir (İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Van Der Tanq İspaniyaya qarşı məhkəmə işi* üzrə 13.07.1993-cü il tarixli Qərarı).

Şəxsin hüquq pozuntusu törətmiş olmasına əsaslı şübhə olduğu halda həbs qətimkan tədbirinin müddətinin uzadılmasının mümkünüyü səbəbləri aşağıdakılardır: şəxsin istintaq və məhkəmədən gizlənmək təhlükəsi; şəxsin iş üzrə həqiqətin meydana çıxarılmasına mane ola biləcəyi; yeni cinayətin törədilməsi təhlükəsinin aradan qaldırılması zəruriliyi; ictimai qaydanın qorunması zəruriliyi (İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Kemmaş Fransaya qarşı məhkəmə işi* üzrə 27.11.1991-ci il tarixli Qərarı).

IV. Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri

AR CPM-in nəzərdə tutduğu həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi haqqında qaydalara dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu da bir neçə dəfə öz hüquqi mövqeyini bildirmişdir. Onlara da diqqət yetirməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

09.07.2010-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 157.5-ci maddəsinin şərh olunmasına dair» Qərar qəbul etmişdir. AR CPM-in 157.5-ci maddəsinin Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən şərh edilməsinə səbəb Bakı şəhəri Yasamal rayon məhkəməsinin 28 yanvar 2010-cu il tarixli qərarı ilə AR CM-in 206.1-ci maddəsi ilə təqsirləndirilən R. Allahverdiyevin barəsində iki ay müddətinə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə həmin qərarla AR CPM-in 157.5, 448-ci maddələrinə istinad etməklə bu qətimkan tədbirini ev dustaqlığı qətimkan tədbiri ilə əvəz etməsi, bunun nəticəsində, məhkəmənin qərarından təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisinin apellyasiya şikayəti verməsi və Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin Cinayət və inzibati xətəalara dair işlər üzrə məhkəmə kollegiyasının, məhkəmənin öz təşəbbüsü və ya müdafiə tərəfinin vəsatəti əsasında həbsin ev dustaqlığı ilə əvəz edilməsi məsələsinə məhkəmə təcrübəsində fərqli yanaşmanın mövcud olduğunu nəzərə alaraq, AR CPM-in 157.5-ci maddəsinin şərh olunması barədə Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət etməsi olmuşdur.

Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən qərar qəbul edilərkən aşağıdakı hüquqi mövqelər bildirilmişdir: « ... həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsinə dair vəsatətlərə məhkəmədə baxılarkən məhkəmə iclasının iştirakçıları məhkəmə iclasında birinci növbədə vəsatətə dair öz münasibətini bildirmək hüququna malikdirlər. Məhkəmə isə qanunvericiliyin tələblərinə müvafiq olaraq vəsatətin təmin və ya rədd edilməsi barədə qərar çıxarır və onu iştirak edən şəxslərə dərhal elan edir <...> cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə görə, məhkəmə həbs qətimkan tədbirinin tətbiq edilməsi məsələsinə baxarkən hər bir halda buna dair verilmiş vəsatətin müqəddəratını həll etməli, həmin

vəsətətin təmin və ya rədd edilməsi barədə qərar çıxarmalıdır. Məhz belə qərar qəbul olunduqdan sonra qanunda nəzərdə tutulmuş qaydalara uyğun olaraq həbsə alternativ olan ev dustaqlığı və girov qətimkan tədbirləri onun əvəzinə seçilə bilər ... qanunvericilik ev dustaqlığının həbs qətimkan tədbirinin əvəzinə tətbiq edilməsinin yalnız bir qaydasını müəyyən etmişdir – müdafiə tərəfinin buna dair vəsətətinin olması». Bunlara əsasən, Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu belə qərara gəlmişdir ki: «CPM-in 157.5-ci maddəsi həmin Məcəllənin 154.4, 156.2 və 163.2-ci maddələrinin tələblərinə riayət olunmaqla tətbiq edilməli, məhkəmə həbsin qətimkan tədbiri qismində seçilməsi məsələsinə baxarkən müdafiə tərəfinin vəsətəti olduqda və təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmaqla cəmiyyətdən təcrid edilməsinə zərurət olmadığı qənaətinə gəldikdə həbsi ev dustaqlığı ilə əvəz etməyə haqlıdır. Bununla belə, Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu onu da qeyd edir ki, CPM-in 156.2-ci maddəsinə görə cinayət işinə mahiyyəti üzrə baxan məhkəmə öz təşəbbüsü ilə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar qəbul edə bilər».

10.10.2011-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 158.3-cü maddəsinin bəzi müddələrinin, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair» Qərar qəbul etmişdir. AR CPM-in 158.3-cü maddəsinin bəzi müddələrinin, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə səbəb Şirvan Apellyasiya Məhkəməsinin, CPM-in 158.4-cü maddəsinin qətimkan tədbiri qismində həbsdə saxlama müddəti hesablanarkən təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddətinin nəzərə alınmaması barədə müddəsinin təqsirləndirilən şəxsin AR Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin II hissəsində təsbit olunmuş azadlıq hüququnun əsassız məhdudlaşdırılmasına, həmçinin, CPM-in 290.3-cü maddəsində cinayət işinin ittiham aktı ilə daxil olduğu vaxtdan 5 (beş) gün müddət ərzində təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasının təcrübədə qeyri-müəyyənliyin yaranmasına səbəb olması qənaətinə gəlməsi və buna əsasən Şirvan Apellyasiya Məhkəməsinin Konstitusiya Məhkəməsindən CPM-in 158.3-cü maddəsinin 3-cü cümləsinin, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin Konstitusiyanın 28-ci maddəsinin II hissəsi, eləcə də «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Konvensiyanın 5-ci maddəsi baxımından şərh edilməsini xahiş etməsi olmuşdur.

Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən qərar qəbul edilərkən aşağıdakı hüquqi mövqələr bildirilmişdir: «...Cinayət-prosessual qanunvericiliyində müəyyən edilmiş müddətlər ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində xüsusi rol oynayır <...> CPM-in 158.2-ci maddəsinə uyğun olaraq həbs qətimkan tədbirinin müddəti şəxsin tutulma zamanı faktiki həbsə alındığı andan, o, tutulmadıqda isə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə məhkəmə qərarının icra edildiyi andan hesablanır. Həmin Məcəllənin 158.3-cü maddəsinin 3-cü cümləsinə görə isə cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda həbsdə saxlama müddətinin axırı cinayət işinin məhkəməyə göndərildiyi, yaxud həbs və ya ev

dustaqlığı qismində qətimkan tədbirinə xitam verildiyi gün dayandırılır. Göründüyü kimi, qeyd olunan prosessual normalar, barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə baxışı mərhələsində həbsdə saxlama müddətinə aid edilməmiş, bu isə həmin müddətin hesablanmasında qeyri-müəyyənlik yaradır <...> CPM-in 158.3-cü maddəsinin 3-cü cümləsinə uyğun olaraq həbsdə saxlama müddətinin axımının cinayət işinin məhkəməyə göndərilməsi anı ilə dayandırılması şəxsin bu vaxtdan etibarən məhkəmənin hazırlıq iclasında seçilmiş həbs qətimkan tədbirinin əsaslı olub-olmaması məsələsinə baxılanadək onun həbsdə saxlanılmasının qanuniliyinə xələl gətirmiş olur ... CPM-in 158.3-cü maddəsinin 3-cü cümləsində həbs qətimkan tədbirinin müddətinin axımının cinayət işinin məhkəməyə göndərilməsi anından dayanması müəyyən edilsə də, sonradan məhkəmənin hazırlıq iclasınadək təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasının hüquqi əsasları tənzimlənməmiş, bu isə şəxsin Konstitusiyada və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq aktlarda təsbit olunmuş azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasına səbəb olur ... cinayət işinin məhkəməyə göndərildiyi gündən təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasının hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsinin mümkün qədər qısa müddətdə tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə olunmalıdır ... həbs qətimkan tədbirinin tətbiqinin qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hüquqi əsasları və qaydası Konstitusiyadan və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq aktlardan irəli gələn prinsiplərə zidd olmamalıdır ... CPM-in 158.4-cü maddəsinə əsasən qətimkan tədbiri qismində həbsdə saxlama müddəti hesablanarkən təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti nəzərə alınmır ... CPM-in 218.4-cü maddəsinin birinci cümləsinə görə təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti cinayət işi üzrə ibtidai istintaqın müddətinə daxil deyil ... adı çəkilən maddə imperativ qaydada müəyyən edir ki, təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti həbsdə saxlama müddətinə daxil edilmir, bu qayda isə faktiki olaraq təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlama müddətinin axımının dayanmasına səbəb olur. Həbsdə saxlama müddətinin axımı yalnız cinayət işinin materialları ilə tanış olduqdan sonra yenidən başlayır. Qanunvericilikdə bu hal xüsusi normada nəzərdə tutulmamışdır. Əksinə təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyədək və məhkəmə icraatı mərhələsində həbsdə saxlanılma müddətinin bütünlüklə nəzərə alınması təsbit edilmişdir (CPM-in 158.6-cı maddəsi) ... CPM-in 158.4-cü maddəsi, habelə 218.4-cü maddəsinin «təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti cinayət işi üzrə ibtidai istintaqın müddətinə daxil deyildir» müddəası, barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxsin azadlıq hüququnun daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılmasına səbəb olur. Belə ki, cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddətinin həbs qətimkan tədbirinin müddətinə daxil olmaması təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin həmin mate-

riallarla sərbəst tanış olmasına bir maneədir və bu hal həmin materiallarla tanış olarkən onları tələsdirir ... CPM-in 158.4-cü maddəsində və 218.4-cü maddəsinin birinci cümləsində cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddətinin nəzərə alınmaması Konstitusiyanın 28-ci maddəsində və Konvensiyanın 5-ci maddəsində öz əksini tapan azadlıq hüququnun yalnız qanuni əsaslarla məhdudlaşdırıla bilməsi prinsipinin tələblərinə uyğunsuzluq təşkil etdiyindən tərəflərin cinayət işinin materialları ilə tanış olması həbs qətimkan tədbirinin müddətinin axımının dayanmasının qanuni əsası hesab edilə bilməz. Məhkəməyədək icraatda təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılma müddəti heç bir halda məhkəmənin qərarında göstərilmiş müddətdən artıq davam edə bilməz ... Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu müraciətdə qaldırılan məsələ ilə əlaqədar CPM-in 158.4-cü maddəsinin, habelə həmin Məcəllənin 218.4-cü maddəsinin «təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti cinayət işi üzrə ibtidai istintaqın müddətinə daxil deyildir» müddəsinin Konstitusiyanın 28-ci maddəsinə və Konvensiyanın 5-ci maddəsinə uyğun olmadığını müəyyən edərək, onların qüvvədən düşməsi qənaətinə gəlir ... təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddətində təqsirləndirilən şəxsin hansı əsaslarla həbsdə saxlanılması CPM-də tənzimlənmədiyindən və bu məsələnin həlli Konstitusiyanın 94-cü maddəsinin I hissəsinin 6-cı bəndinə əsasən qanunvericilik hakimiyyəti orqanının səlahiyyətinə aid edildiyindən, təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddətində şəxsin həbsdə saxlanılmasının əsaslarının mümkün qədər qısa müddətdə tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə olunmalıdır ... ».

Konstitusiya Məhkəməsinin nəzərdən keçirilən Qərarının nəticəvi hissəsində aşağıdakı müddəalar yer almışdır:

– AR CPM-in 158.4-cü maddəsi, habelə həmin Məcəllənin 218.4-cü maddəsinin «təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddəti cinayət işi üzrə ibtidai istintaqın müddətinə daxil deyildir» müddəası AR Konstitusiyasının 28-ci maddəsinə və «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Konvensiyanın 5-ci maddəsinə uyğun olmadığından 2012-ci il martın 1-dən qüvvədən düşmüş hesab edilsin. Təqsirləndirilən şəxsin və onun müdafiəçisinin cinayət işinin materialları ilə tanış olma müddətində təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılması əsaslarının müəyyən edilməsi AR Milli Məclisinə tövsiyə olunsun;

– Cinayət işinin məhkəməyə göndərildiyi gündən və məhkəmənin hazırlıq iclasınadək təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanılmasının hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsi AR Milli Məclisinə tövsiyə olunsun;

– AR CPM-in 290.3-cü maddəsində cinayət işinin ittiham aktı ilə daxil olduğu vaxtdan ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror tərəfindən ittiham aktına dair müvafiq prosessual qərarlardan birinin

qəbul edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş 5 (beş) gün müddət həbsdə saxlama müddətinə daxil edilməlidir.

Həbs qətimkan tədbiri ilə bağlı Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqeyindən bəhs edərkən daha bir Qərarın da adı çəkilmişdir. Beləki, AR Konstitusiya Məhkəməsinin «Təhqiqat apararı şəxs, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən tətbiq edilmiş həbsə alma qətimkan tədbirindən verilmiş şikayətlərə baxılma qaydasının müəyyən edilməsi məsələsinə dair» 12.05.1999-cu il tarixli Qərarında eyni hakimin həm həbsə alma, həm də işə mahiyyəti üzrə məhkəmə baxışında iştirakının yolverilməməzliyinin nəzərə alınmalı olmasının qeyd edilməsinə baxmayaraq, 14.07.2000-ci il tarixdə yeni Cinayət-Prosessual Məcəllə qəbul edilərkən bu müddəə diqqətdən yayınmışdır.

Hal-hazırda AR CPM-in 109.1.6-cı maddəsinə əsasən, hakimin məhkəmə nəzarəti qaydasında cinayət işi üzrə məhkəməyədək icraatda materiallara baxması və ya işin ilkin dinlənilməsi onun müvafiq cinayət işinə birinci instansiya, apellyasiya və ya kassasiya instansiyası məhkəməsi tərkibində sonradan işə baxması hallarını istisna etmir. Hazırkı cinayət-prosessual qanunvericilik eyni bir hakimin məhkəmə nəzarəti qaydasında iş üzrə qərar qəbul etməsini onun cinayət mühakimə icraatında işin mahiyyəti üzrə həlli zamanı təkrar iştirakında qərəzsizlik tələbi üçün potensial təhlükə saymır.

Cinayət mühakimə icraatında işləri mahiyyəti üzrə həll edən, ədalət mühakiməsi funksiyasını yerinə yetirən hakimlərin qərəzsizlik məsələləri Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qərarlarında dəfələrlə şərh edilmişdir. Məsələn, *Preysak Belçikaya qarşı məhkəmə işi* üzrə 01.10.1982-ci il tarixli qərarının 30-cubəndində Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qərara almışdır ki, adətən qərəzsizlik mənfi və ya qərəzli münasibətin olmadığını bildirsə də, qərəzliyin olması, yaxud əksinə, olmaması Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq müxtəlif üsullarla yoxlanıla bilər. Bu baxımdan konkret işdə konkret hakimin şəxsi mülahizəsini əks etdirən subyektiv yanaşma ilə qərəzsizlik məsələsində hər hansı şübhələri aradan qaldırmaq üçün yetərli təminatların olub-olmadığını müəyyən edən obyektiv yanaşma arasında fərq qoymaq olar. Subyektiv qərəzsizliyin müəyyən edilməsi üçün Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi faktiki qərəzsizliyin sübutlarını tələb edir. Vəzifəyə qanuna uyğun olaraq təyin edilmiş hakimin şəxsi qərəzsizliyi, bunun əksi sübut edilməyə qədər, şübhə doğurmur. Bu, çox güclü prezumpsiyadır, çünki təcrübədə şəxsi qərəzliliyin olmasını sübut etmək kifayət qədər çətindir.

Obyektiv qərəzsizliyin yoxlanılması məsələsi ilə bağlı, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi *Fey Avstriyaya qarşı məhkəmə işi* üzrə 24.02.1993-cü il tarixli qərarının 30-cu bəndində bildirmişdir ki, obyektivliyin yoxlanılması zamanı müəyyən edilməlidir ki, hakimin şəxsi davranışından əlavə, onun qərəzliyini şübhə altına ala bilən təkzibedilməz faktlar mövcuddurmu yoxsa yox? Bu baxımdan hətta zahiri əlamətlər də müəyyən əhəmiyyətə malik ola bilər. Demokratik cəmiyyətdə məhkəmələrə qarşı ictimaiyyətin və ilk növbədə, cinayət prosesində təqsirləndirilən şəxslərin inamı vacib məsələdir. Bu, o

deməkdir ki, baxılan işdə konkret hakimin qərəzsizliyinə şübhənin olub-olmamasını müəyyən edərkən təqsirləndirilən şəxsin rəyi həlledici olmasa da, mühüm rol oynayır. Burada həlledici amil həmin şübhənin nə dərəcədə obyektiv əsasla malik olmasıdır.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin mövqeyinə görə, milli qanunvericilikdə məhkəmə araşdırmasının qərəzsizliyini təmin edən prosedurların mövcudluğu da əhəmiyyət daşıyır. Məhkəmə araşdırmasının qərəzliliyinə proses iştirakçılarının etiraz etməsinə imkan verən mexanizmlərin mövcudluğunun zəruriliyi barədə müddəa Avropa Konvensiyasında birbaşa nəzərdə tutulmasa da, həmin mexanizmlər olmadıqda, 6-cı maddənin pozulması ehtimalı böyük olur.

Qərəzsizliyə aid presedentlərin xeyli hissəsi hakim tərəfindən müxtəlif prosessual funksiyaların yerinə yetirilməsi ilə bağlıdır. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin mövqeyinə görə, məhkəmə araşdırmasını aparan hakimin əvvəlki məhkəməmələrdə ərizəçinin işinə baxması faktı 6-cı maddənin pozulmuş sayılması üçün kifayət deyil, bunun üçün hakimin iş üzrə materiallardan xəbərdar olması ilə yanaşı xüsusi halların da olması tələb edilir. Məsələn, *Preysak Belçikaya qarşı məhkəmə işində* ərizəçinin işinə baxan hakim əvvəllər ərizəçinin işi üzrə araşdırma aparan və sonra ona qarşı cinayət təqibinə başlayan şöbədə işləmişdi. Həmin iş üzrə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi 6-cı maddənin pozulduğunu müəyyən etmişdi. *Haushildt Danimarkaya qarşı məhkəmə işi* üzrə 24.05.1984-cü il tarixli qərarının 48-ci bəndində Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi pozuntu baş verdiyini müəyyən etmişdi, çünki məhkəmə araşdırmasına sədrlik edən hakim öncə ərizəçinin ibtidai həbsi barədə qərar qəbul etmiş hakim idi. Bu, xüsusi xarakterli hal idi, belə ki, ibtidai həbsdə saxlanma müddətinin uzadılması barədə 9 dəfə qərar çıxarmaqla hakim ərizəçinin təqsiri barədə «olduqca ciddi şübhələrin» olduğunu qeyd etmişdi. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi hesab etmişdi ki, işin mahiyyəti üzrə qəbul edilən qərarla ibtidai həbs barəsində qəbul edilən qərar arasında fərq az idi və ərizəçinin narahatlığının obyektiv əsasları vardı.

Baxılan məsələ ilə bağlı Rusiya Federasiyasının təcrübəsi də qısa müddət ərzində dəyişkənliyi ilə xarakterizə edilə bilər. Belə ki, cari RF CPM-in ən ilkin redaksiyasında 63-cü maddənin 2-ci hissəsi ilə məhkəməyədək icraatda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya onun həbsdə saxlanması müddətinin uzadılması barədə qərar qəbul etmiş hakimə birinci və ikinci instansiya məhkəmələrində, həmçinin, nəzarət qaydasında icraatda həmin işə baxmaq qadağan edilirdi. Lakin çox qısa bir müddət sonra – Məcəllənin qüvvəyə minməsinə az qalmış 63-cü maddənin həmin hissəsi çıxarıldı və hazırda Rusiya Federasiyası CPM-də işə məhkəməyədək icraatda baxmış hakimin işə sonrakı məhkəmə instansiyalarında baxmasını qadağan edən norma yoxdur [12].

MDB ölkələri arasında qəbul edilmə tarixinə görə ən yeni olan Ukrayna CPM-in 76-cı maddəsinin 1-ci hissəsinə görə isə, məhkəməyədək araşdırmada

iştirak etmiş hakim, həmin iş üzrə birinci, apellyasiya və kassasiya instansiyalarında, işə Ukrayna Ali Məhkəməsi tərəfindən baxılarkən və ya yeni açılmış hallar üzrə icraat zamanı iştirak edə bilməz. Göründüyü kimi, MDB dövlətləri arasında məsələyə bir-birindən tam fərqlənən iki yanaşma tətbiq edilir – onlardan bəziləri, məsələn, Azərbaycan, Rusiya hakimin məhkəməyədək icraatda işdən xəbərdar olması faktını həmin hakimin işə mahiyyəti üzrə baxmasını istisna edən hal kimi nəzərə almır, bəziləri isə, məsələn, Ukrayna hakim tərəfindən işlə bağlı məhkəməyədək icraatda hər hansı bir mövqenin nümayiş etdirilməsini onun məhkəmə icraatında iştirakını istisna edən hal kimi qəbul edir.

Türkiyənin Cəza Mühakimə Qanununun 23-cü maddəsinin 2-ci bəndi də sonuncu mövqedən çıxış edir. Həmin maddəyə görə, eyni iş üzrə məhkəməyədək icraatda işə baxmış hakim məhkəmə icraatında işə baxa bilməz. Biz, məhz sonuncu mövqenin (Ukrayna, Türkiyə təcrübəsi) daha doğru olduğu qənaətinəyik, çünki məhkəməyədək icraatda işə baxmış hakim hər hansı bir qərar qəbul edərkən qaçılmaz olaraq, işin ayrı-ayrı hallarını qiymətləndirməli, ayrı-ayrı faktlara qiymət verməli, özündə müəyyən bir daxili inam formalaşdırmalı və bunun əsasında qərar qəbul etməlidir. Belə olan təqdirdə, həmin hakimin işə yenidən məhkəmə icraatında baxması zamanı onun əvvəllər qiymətləndirdiyi faktlar üzrə eyni daxili inamda qalacağı ehtimalı həddən artıq çoxdur. Bunun əksi, hakimin özü tərəfindən onun məhkəməyədək icraatda qəbul etdiyi qərarın doğru olmadığı anlamına gəlir. Hesab edirik ki, məhkəmə nəzarəti funksiyasını həyata keçirmiş məhkəmənin daha sonra işə mahiyyəti üzrə baxılarkən ibtidai araşdırma zamanı həmin iş üzrə verilmiş şikayət, ərizə, vəsatət və təqdimat barəsində çıxardığı qərarın onun iş üzrə yekun qərarına təsir etməsinin qarşısını almaq üçün qanunvericilik qaydasında işə məhkəmə nəzarəti funksiyasının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar baxmış hakim tərəfindən həmin işə mahiyyəti üzrə baxılmasının yolverilməzliyi haqqında qayda təsbit edilməlidir.

V. Ali Məhkəmənin hüquqi mövqeləri

03.11.2009-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumu təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara baxılarkən qanunların düzgün tətbiq olunması məqsədilə «Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında» Qərar qəbul etmişdir. Həmin Qərarda bir sıra əhəmiyyətli hüquqi mövqelər bildirilmişdir. Fikrimizcə, həmin Qərarın seçilmiş müddəalarına ümumiləşdirilmiş və qısaldılmış şəkildə nəzər salmaq məqsədəuyğun olar.

Məhkəmələrin diqqətinin təqsirləndirilən şəxslər barəsində prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı təqdimatlara AR Konstitusiyasının 28-ci maddəsinin, İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 5 və 6-cı maddələrinin, cinayət-prosessual

qanunvericiliyin tələblərinə ciddi əməl edilməklə və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsi nəzərə alınmaqla vaxtında və keyfiyyətli baxılmasının zəruriliyinə cəlb edilməli olması Qərarın 1-ci bəndindən etibarən qeyd edilmişdir. Həmçinin, göstərilmişdir ki, həbs qətimkan tədbirinin prosessual tədbirlər sırasında ən ciddi tədbir olmasını, həbs edilən şəxsin hüquqlarının məhdudlaşdırılmasını nəzərə alaraq təqdimatlara baxılmasına formal yanaşmaya yol verilməsin. Məhkəmələrin nəzərinə çatdırılmışdır ki, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə əsasən həbs qətimkan tədbirinin tətbiqinə bir qayda olaraq cəmiyyətin maraqlarının şəxsin azadlıq hüququndan üstün olduğu halda yol verilir, yəni bu halda şəxsin azadlıqda qalması cəmiyyətdə mənfi emosiyalar doğurur və cəmiyyət üçün təhlükəli olmaqda qalır.

Qərarla məhkəmələrə izah edilmişdir ki, AR CPM-in 154.3-cü maddəsinə əsasən prosessual məcburiyyət tədbiri olan həbs qətimkan tədbiri yalnız təqsirləndirilən şəxslər barəsində seçilə bilər. Şübhəli şəxslər barəsində həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmamışdır. AR CPM-in 147 və 148-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əsaslarla və qaydada tutulmuş və sonradan ittiham olunan təqsirləndirilən şəxsin haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə baxarkən məhkəmələr ilk növbədə həmin şəxsin tutulmasının əsaslılığını və qanuniliyini yoxlamalıdır. Bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, əsaslı şübhə şəxsin cinayət törətməsi barədə kifayət qədər məlumatların olmasını ehtiva edir.

Qərarın 3-cü bəndində göstərilmişdir ki, qanunvericiliyə əsasən, təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün maddi və prosessual hüquqi əsaslar olmalıdır. Maddi əsaslar dedikdə, təqsirləndirilən şəxsin ona istinad edilən cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsinə aidiyyətini təsdiq edən sübutlar başa düşülür. Prosessual əsaslar isə AR CPM-in 155-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş halların məcmusundan və həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinin qanuniliyini və zəruriliyini təsdiq edən, məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş əsaslardan ibarətdir.

Məhkəmələr həbs qətimkan tədbiri seçərkən yalnız CPM-in 155-ci maddəsində göstərilən prosessual əsasları formal sadalamaqla kifayətlənməməli, hər bir əsasın konkret təqsirləndirilən şəxsə münasibətdə mövcudluğunun nədən ibarət olmasını və cinayət işinin materialları ilə onların təsdiq edilib-edilməməsini yoxlamalıdır. Bu zaman təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəlilik dərəcəsi, onun şəxsiyyətini səciyələndirən məlumatlar, o cümlədən yaşı, ailə vəziyyəti, məşğulluq növü, sağlamlığı və bu kimi digər hallar nəzərə alınmalıdır.

Ali Məhkəmə tərəfindən məhkəmələrə izah edilmişdir ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimata baxarkən onlar, ilk növbədə, AR CPM-in 154-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş digər qətimkan tədbirlərinin seçilməsinin mümkünlüyünü yoxlamalı, təqdimat təmin edildikdə isə həbslə əlaqədar olmayan qətimkan tədbirinin seçilməsinin qeyri-mümkün olmasını əsaslandırmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilmə-

sindən imtina edildikdə, habelə həbsə alternativ olan qətimkan tədbirləri (ev dustaqlığı və girov) seçilmədikdə, məhkəmələr CPM-in 154-cü maddəsi ilə müəyyən edilmiş digər qətimkan tədbiri seçmək səlahiyyətində deyillər. CPM-in 154.4-cü maddəsinin mənasına görə, bu halda Məcəllənin 154.2.4-154.2.9-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş qətimkan tədbirləri yalnız ibtidai araşdırma orqanı tərəfindən seçilə bilər.

Nəzərdən keçirilən Qərarla məhkəmələrə tövsiyə edilmişdir ki, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayəti törətmiş təqsirləndirilən şəxsin haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə təqdimat yalnız aşağıdakı hallardan biri mövcud olduqda təmin edilsin: təqsirləndirilən şəxsin Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayış yeri olmadıqda, həmin şəxsin şəxsiyyəti müəyyən edilmədikdə, təqsirləndirilən şəxs onun barəsində əvvəllər seçilmiş başqa qətimkan tədbirinin şərtlərini pozduqda, cinayət prosesində iştirak edən şəxslərə qanunsuz təsir göstərməsi, cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən materialları gizlətməsi, saxtalaşdırması, ibtidai istintaq və ya məhkəmə baxışının normal gedişinə mane olması, ibtidai istintaqdan qaçıb gizlənməsi, onun yeni cinayət törətməsi ehtimalı olduqda.

Ali Məhkəmə qeyd etmişdir ki, bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, təqsirləndirilən şəxsin daimi qeydiyyatının olmaması onun daimi yaşayış yerinin olmamasını təsdiq edən hallardan biri olsa da, bu hal heç də bir qayda olaraq onun barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə əsas vermir. Hər bir halda məhkəmənin qəbul etdiyi qərarla sadalanan halların mövcudluğu və ya ehtimalı əsaslandırılmalıdır.

Ali Məhkəmənin mövqeyinə görə, həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə təqdimatlara və həbsin ev dustaqlığı ilə və ya girovla əvəz edilməsinə dair vəsatətlərə baxılması zamanı məhkəmə iclasında təqdimatla hüquqlarının məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulan şəxsin iştirakı məcburidir. Qərarla qeyd edilir ki, məhkəmələr nəzərə almalıdırlar ki, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılması haqda təqdimatlara baxılmasına təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan yalnız onun məhkəmə iclasında iştirakının təmin edilməsi mümkün olmadığı müstəsna hallarda yol verilir. Belə hallara təqsirləndirilən şəxsin istintaqdan qaçıb gizlənməsi, onun psixiatriya stasionarında və ya başqa ağır xəstəlikdən müalicədə olması, fəvqəladə hadisələrin baş verməsi, karantin elan edilməsi kimi hallar aid edilə bilər.

Bundan başqa, Ali Məhkəmə qeyd edir ki, təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisi olduqda o, məhkəmə iclasına mütləq dəvət edilməlidir. Yetkinlik yaşına çatmayan, məhkəmə-psixiatriya ekspertizasının keçirilməsi ilə əlaqədar psixiatriya stasionarında müalicədə olan təqsirləndirilən şəxslər haqqında verilmiş təqdimatlara baxılması zamanı müdafiəçinin iştirakı məcburidir. Belə təqdimatlara baxılarkən təqsirləndirilən şəxslərin qanuni nümayəndələri də məhkəmə iclasında iştirak edə bilərlər.

Ali Məhkəmə belə bir izah vermişdir ki, <...> həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya həbsdə saxlama müddətinin uzadılması haqqında təqdimata baxılması üzrə məhkəmə iclasında iştirak etmək hüququna malik olan şəxslərin siyahısı CPM-in 447.3.1-447.3.3-cü maddələri ilə məhdudlaşdırılır. Qanunvericiliyin, o cümlədən CPM-in 87, 447.7 və 452.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş normaların mənasına görə, həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinin həlli zərər çəkmiş şəxsin təqsirləndirilən şəxs tərəfindən söylədiyi hədələrə görə onun şəxsi təhlükəsizliyinin qorunması, ona vurulmuş maddi zərərin ödənilməsi ilə əlaqədar qanuni maraqlarına və hüquqlarına toxunduqda, zərərçəkmiş, onun nümayəndəsi və ya qanuni nümayəndəsi belə iclaslarda iştirak etmək və təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, həbsdə saxlama müddətinin uzadılması və ya bunlardan imtina ilə bağlı öz mövqelərini məhkəmənin nəzərinə çatırmaq hüququna malikdirlər. CPM-in 452.1-ci maddəsinə əsasən, zərərçəkmiş şəxs və ya onun nümayəndəsi və qanuni nümayəndəsi təqdimata baxılması nəticəsində birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən çıxarılmış qərardan apellyasiya şikayəti verə bilərlər. Bu hüququn həyata keçirilməsi həmin şəxslərin təqdimata baxılması üzrə məhkəmə iclasında iştirak edib-etməmələrindən asılı deyildir. Zərurət olduqda, CPM-in 99-cu maddəsində nəzərdə tutulan qaydada məhkəmə iclasına tərcüməçi də dəvət olunur.

Ali Məhkəmə izah etmişdir ki, CPM-in 447.5-ci maddəsi ilə hakimə verilmiş hüquq məhkəmələr tərəfindən sübutların araşdırılmasını və ya qiymətləndirilməsini özündə ehtiva etmir. Göstərilən qaydada məhkəmə araşdırması yalnız vəsatət və təqdimatda istinad edilmiş, təqsirləndirilən şəxsin cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətməsini ehtimal edən ilkin sübutların, habelə həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi üçün prosessual əsasların mövcudluğunun yoxlanılmasından ibarət olmalıdır.

Ali Məhkəmənin mövqeyinə görə, CPM-in 91.5.21 və 92.9.10-cu maddələrinin tələblərinə uyğun olaraq, təqsirləndirilən şəxs və ya onun müdafiəçisi həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi, yaxud həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə təqdimatlarla əlaqədar məhkəməyə təqdim olunan materiallarla tanış olmaq hüququna malikdirlər. Həbs qətimkan tədbirinin ev dustaqlığı ilə əvəz edilməsi barədə vəsatət verildiyi hallarda isə ittiham tərəfi də belə hüquqa malikdir. Bu halda hakim müraciətə baxılmasının qanunla müəyyən edilən müddətini gözləməklə materiallarla tanış olmaq üçün ağılabatan vaxt müəyyən etməlidir.

Qərarın 11-ci bəndində qeyd edilir ki, məhkəmələr himayəsində yetkinlik yaşına çatmamış uşaqları olan qadınların barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimatlara baxarkən məhkəməyə təqdim edilmiş materiallarda uşaqların yaxın qohumlarının himayəsində qalmalarını və ya onların uşaq tərbiyə müəssisələrinə yerləşdirilmələrini təsdiq edən kifayət qədər məlumatların olmasını yoxlamalıdır.

Ali Məhkəmə məhkəmələrə izah edir ki, yetkinlik yaşına çatmamış təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında təqdimatlara baxılarkən təqdimatın dəlilləri tam və hərtərəfli yoxlanılmaqla, ilk növbədə, belə şəxslərin haqqında digər, daha yüngül qətimkan tədbirinin seçilməsinin mümkünsüzlüyü müzakirə edilməlidir ... yetkinlik yaşına çatmamış təqsirləndirilən şəxs haqqında onlar tərəfindən böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər törədilməsi hallarında məhkəməyə qədər həbs qətimkan tədbiri seçilə bilməz ... yetkinlik yaşına çatmadığı dövrdə cinayət törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi məsələsinə baxılarkən onun təqdimata baxılana qədər 18 yaşına çatmasından asılı olmayaraq işə baxılmasında müdafiəçinin iştirakı məcburidir. Bu tələb təqsirləndirilən şəxsin cinayətlərdən bir hissəsini yetkinlik yaşına çatanadək, digər hissəsini isə bundan sonra törətməsi hallarına da aiddir. Hər iki halda müdafiəçi ilə yanaşı yetkinlik yaşına çatmayanın qanuni nümayəndəsi də məhkəmə iclasında iştirak edə bilər.

Ali Məhkəmə belə bir izah verir ki, qanunverici həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi və həbsdə saxlama müddətinin uzadılması barədə olan təqdimatlara baxılmanın maddi və prosessual əsas və qaydalarını eyni cür müəyyən etsə də, həbsdə saxlama müddətinin uzadılması şəxsin azadlıq hüququnun təqsirsizlik prezumsiyası hüququndan kənarında daha uzun müddətə məhdudlaşdırdığından məhkəmələr bu haqda təqdimatlara baxarkən diqqətli olmalı, müddətin uzadılmasının səbəb və əsaslarını yoxlamalı, öz qərarında uzatmanın zəruriliyini həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi zəruriliyindən fərqli şəkildə əsaslandırmağa çalışmalıdırlar. Təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlanması müddətinin uzadılması haqqında təqdimatlara baxarkən məhkəmələr əvvəllər müəyyən edilmiş müddət ərzində ibtidai araşdırmanın başa çatdırılmasının mümkünsüzlüyü haqda təqdimatın dəlillərini hərtərəfli yoxlamalıdırlar. Bu vaxt nəzərə almaq lazımdır ki, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedentlərinə uyğun olaraq, təqsirləndirilən şəxsin barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə əsas olmuş eyni hallara əsaslanmaqla həbsdə saxlanılma müddətinin uzadılması İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 5-ci maddəsinin tələbləri baxımından şəxsin azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnun pozulması kimi qiymətləndirilir. Həbsdə saxlama müddətlərinin uzadılması haqqında təqdimatlara baxılarkən ibtidai araşdırmanın lazımi dərəcədə təşkil edilməməsi səbəbindən süründürməçiliyə yol verilməsi, təqdimatın CPM-in 159.3-cü maddəsinin tələblərinin pozulması ilə məhkəməyə təqdim edilməsi və sair qanun pozuntuları aşkar edildikdə məhkəmə ibtidai araşdırma və ya təhqiqat orqanının vəzifəli şəxsləri barəsində xüsusi qərarlar qəbul etməklə bu pozuntulara öz münasibətini bildirməlidir.

Nəzərdən keçirilən Qərarın 14-cü bəndində qeyd edilir ki, həm təqsirləndirilən şəxsin həbsdə saxlama müddətinin uzadılması, həm də bu müddətin təkrarən uzadılması məsələsinə baxılarkən təqdimatların təmin edilməsi hallarında CPM-in 159-cü maddəsində müəyyən edilən müddətlərdən kənara

çıxmaq olmaz. Əksinə, təqdim edilən sənədləri, təqdimatın dəlillərini təhlil edən hakim istintaq hərəkətlərini daha az müddətdə başa çatdırmağın mümkün olması qənaətinə gəldikdə həbsdə saxlama müddətinin daha qısa vaxt üçün uzadılması barədə qərar qəbul edə bilər.

Qərarla qeyd edilir ki, həbs qismində qətimkan tədbirinin seçilməsi və ya seçilmiş qətimkan tədbirinin müddətinin uzadılmasına baxılması prosesində təqsirləndirilən şəxs tutulduqdan sonra işgəncələrə və digər qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qalması barədə bəyanat verdikdə bu, məhkəmə iclas protokolunda əks etdirilir. Eyni zamanda ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora həmin məsələnin yoxlanılması üçün yazılı şəkildə müvafiq məlumat göndərilir.

Təqsirləndirilən şəxs tərəfindən bu məzmununda bəyanat verilməsə də, onun işgəncələrə və ya ləyaqəti alçaldan digər qeyri insani rəftara məruz qalması hakimdə ciddi şübhə doğurması halları eyni məzmunlu tədbirin görülməsi üçün əsasdır.

Sonda, həmçinin, qeyd etmək olar ki, 22.05.2012-ci il tarixdə «Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Həmin Qanun AR CPM ilə müəyyən edilmiş qaydada tutulmuş və ya həbs edilmiş şəxslərin həbs yerlərində hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı: Qanun, 2013.
2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumunun «Təhqiqat apararı şəxs, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən tətbiq edilmiş həbsə alma qətimkan tədbirindən verilmiş şikayətlərə baxılma qaydasının müəyyən edilməsi məsələsinə dair» 12.05.1999-cu il tarixli Qərarı;
3. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 157.5-ci maddəsinin şərh olunmasına dair» 09.07.2010-cu il tarixli Qərarı;
4. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 158.3-cü maddəsinin bəzi müddələrinin, 158.4 və 290.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair» 10.10.2011-ci il tarixli Qərarı;
5. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumunun «Təqsirləndirilən şəxslər barəsində həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi ilə bağlı təqdimatlara baxılarkən məhkəmələr tərəfindən qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında» 03.11.2009-cu il tarixli Qərarı;
6. «Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 22.05.2012-ci il tarixli Qanunu;
7. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Kurt Türkiyəyə qarşı məhkəmə işi* üzrə 28.05.1998-ci il tarixli Qərarı;
8. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Van Alpen Hollandiyaya qarşı məhkəmə işi* üzrə 23.07.1990-cı il tarixli Qərarı;
9. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Foks, Kempbell və Xartli Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işi* üzrə 30.08.1990-cı il tarixli Qərarı;
10. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Van Der Tanq İspaniyaya qarşı məhkəmə işi* üzrə 13.07.1993-cü il tarixli Qərarı;

11. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin *Kemmaş Fransaya qarşı məhkəmə işi* üzrə 27.11.1991-ci il tarixli Qərarı;
12. Гришин С.П. Участие судьи в досудебном производстве как основание для отвода // Российский юридический журнал, 2010, № 1.

СИСТЕМА ПРАВОВЫХ ПОЗИЦИЙ О МЕРЕ ПРЕСЕЧЕНИЯ ЗАКЛЮЧЕНИЕ ПОД СТРАЖУ

М.С.ГАФАРОВ

РЕЗЮМЕ

Заключение под стражу является самой тяжелой мерой пресечения. Применение этой меры пресечения подвергает обвиняемого серьезному ограничению его прав и, в первую очередь, права на свободу. В связи с этим, национальное и международное законодательство определяет конкретные правила применения заключения под стражу с тем, чтобы в уголовном процессе необоснованное ограничение свободы не имело место. Иногда такие правила нуждаются в разъяснении. Система таких разъяснений, данных официальными органами, формируют систему правовых позиций. В статье рассматриваются такие правовые позиции.

Ключевые слова: уголовный процесс, заключение под стражу, мера пресечения, правила, правовые позиции

SYSTEM OF LEGAL POSITIONS ON THE IMPRISONMENT MEASURE

M.S.GAFAROV

SUMMARY

Imprisonment is the heaviest measure of restraint. Application of this measure of restraint subjects the accused to serious restriction of his rights, first of all, right of liberty. In this regard, the national legal and international system defines specific rules of application of imprisonment in criminal procedure, unreasonable restriction of freedom does not take place. Sometimes such rules need explanation. The system of such explanations made by official organs, form the system of legal positions. The article studies such legal positions.

Key words: criminal procedure, imprisonment, measure of restraint, rules, legal positions